

УДК 82-94(093.3)(Орл)(477)“17”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.017>

МОРИКВАС НАДІЯ

кандидатка філологічних наук, головна редакторка журналу «Річ: тексти й візії», письменниця (Львів, Україна)

MORYKVAS NADIYA

a Ph.D. in Philology, an editor-in-chief of the *RICH: Texts and Visions Journal*, a writer (Lviv, Ukraine)

Бібліографічний опис:

Мориквас, Н. (2023) Культурно-історична спадщина в інтерпретаціях та осмисленні українських учених-гуманітаріїв. *Народна творчість та етнологія*, 1 (397), 17–20.

Morykvas, N. (2023) Cultural and Historical Heritage in the Interpretations and Understanding of Ukrainian Humanities Scholars. *Folk Art and Ethnology*, 1 (397), 17–20.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ТА ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ-ГУМАНІТАРІЇВ

Анотація / Abstract

Статтю присвячено виходу у світ Діаріуша Пилипа Орлика. Варшавське видання 2022 року актуалізувало цю історичну постать не тільки як державного діяча, котрий не припиняв своїх устремлінь у вигнанні, а відтак став засновником української еміграції у Європі. Але також як письменника, автора літературного твору, яким є по суті його Діаріуш, один з найбільших в історії світової літератури. До видання ввійшли записи за 1725–1726 роки, коли гетьман перебував у вигнанні в Салоніках, де, врешті, опинився після знищення 1709 року московськими військами Запорозької Січі. Ці сторінки Щоденника гнаного гетьмана вперше розшифрувала й відчитала з давньопольської знана дослідниця давньої української літератури Валентина Соболев. Отож, варшавський Діаріуш вийшов мовою оригіналу, а також зі вставками-листами іншими мовами: латинською, давньоукраїнською, турецькою та французькою. Велике коло кореспондентів, зосібна монархів і політиків, які поділяли прагнення гетьмана у створенні антиросійської коаліції, показує, як активно і в кого він шукав підтримки у своєму намаганні відновити українську державність. Його найстарший син Григорій так само, як і батько, змінював міста й держави, утікаючи від московських агентів, що полювали світом за мазепинцями. Син підтримав справу батька, він став дипломатом.

Водночас Щоденник Пилипа Орлика – дуже емоційний документ. Запорозький Гетьман у вигнанні довірив паперу не тільки свої візії відновленої козацької держави, але й болісні роздуми про долю батьківщини. Він з нетерпінням і тривогою чекав на побачення із сином, який прибув до нього інкогніто, і залишив про це особливо опоетизовані рядки. Що й робить його твір визначним явищем пізнього бароко.

Важливим завданням є відчитання з рукопису та опублікування цілого тексту Діаріуша, який містить понад 3 000 сторінок, а також його переклад українською мовою.

Ключові слова: Щоденник, Пилип Орлик, еміграція, барокова література, Валентина Соболев.

The article is dedicated to the publication of *Diariusz* by Pylyp Orlyk. The Warsaw edition of 2021 has updated this historical figure not only as a statesman who has not stop his aspirations in exile and therefore becomes the founder of Ukrainian emigration in Europe. But also as a writer, the author of a literary work, known essentially as his *Diariusz*, one of the largest in the history of world literature. The edition includes the notes from 1725–1726, when the hetman has been in exile in Thessaloniki. He has found himself finally after the destruction of Zaporozhian Sich by Moscow troops in 1709. Valentyna Sobol, a well-known researcher of ancient Ukrainian literature, has deciphered and read these pages of the Diary by the persecuted hetman from Old Polish for the first time. So, the Warsaw *Diariusz* has been published in the original language, as well as with inset-letters in the other languages: Latin, Old Ukrainian, Turkish and French. A wide circle of the correspondents, including monarchs and politicians, who have shared the hetman's desire to create an anti-Russian coalition, shows how actively and from whom he seeks support in his effort to restore Ukrainian statehood. His eldest son Hryhorii, like his father, has been changing cities and states, fleeing from Moscow agents hunting for Mazepa followers around the world. The son has supported his father's cause. He has become a diplomat.

At the same time, the Diary of Pylyp Orlyk is a very emotional document. The Zaporozhian Hetman in exile has entrusted the paper with not only his visions of a restored Cossack state, but also painful thoughts about the fate of his homeland. He has been waiting to meet his son impatiently and anxiously. Hryhorii has come to him incognito. The Hetman has left especially poetic lines about it. This fact makes his work a prominent phenomenon of the late baroque.

Reading from the manuscript and publishing the entire text of *Diaryusz*, containing over 3,000 pages, as well as its translation into Ukrainian is an important task.

Keywords: Diary, Pylyp Orlyk, emigration, baroque literature, Valentyna Sobol.

У 2022 році виповнилося 350 років від народження, 270 – від дня смерті Пилипа Орлика, 320 – від дня народження його не менш знаменитого сина – Григорія Орлика. Упродовж тридцяти років вони будили політичну Європу, озвучуючи українську справу листами й маніфестами... Видавництво Варшавського університету (WUW) у квітні 2022 року видало Щоденник Пилипа Орлика під назвою «*Filip Orlik i jego Diariusz. Odczytanie z rękopisu, opracowanie, wstęp, komentarze* Valentyna Sobol» [3].

Бачимо тут ім'я нашої краєнки, докторки габілітованої, багатолітньої професорки Варшавського університету Валентини Соболю – знаної дослідниці давньої української літератури, зосібна авторки книги «Українське бароко. Тексти і контексти» (Варшава, 2015), що одержала високу оцінку в наукових колах [див.: 2].

Великою мірою учениця Валерія Шевчука, Валентина Соболю, так само як і її наставник, послідовно й жертвовно відчитує затерті сторінки нашої історії, які так актуально відгукнулися в наші дні.

В одній із перших рецензій на варшавське видання Діарія 2022 року український науковець Мирослав Трофимук зазначає: «Ця автобіографічна книга торкається глибоких

екзистенційних питань. Текст Діарія – текст першої половини XVIII ст. – оповідає про намагання у стані граничної загрози – після Батурицької різні 1708 року, після цілковитого знищення 25 травня 1709 року тоталітарним московським режимом Запорозької Січі – продовжувати активний опір і відбудувати власну незалежну державність. Образ тої Української Держави – прагматичну візію тогочасної політичної еліти Гетьманщини – викладено у текстах Конституції 1710 року й епістолярії Пилипа Орлика, в інших тогочасних архівних документах, зокрема у текстах міжнародних угод. Нині, через 313 років, ситуація повторюється» [1]

Яскравий політик, талановитий поет, Пилип Орлик залишив у своїй творчій спадщині Діарій, що є цінним і для істориків, і для літературознавців, і для політиків, і для культурологів, і навіть для нефакхівців, але небайдужих читачів, які знають смак літературного бароко. Повний текст Щоденника охоплює 1720–1732 роки і є одним з найбільших в історії світової літератури.

До варшавського видання «Пилип Орлик і його Діаріуш...» увійшли тексти Щоденника, що відтворюють події 1725–1726 років. А цей емігрантський період життя Орлика, пов'язаний з вимушеним перебуван-

ням у Салоніках, якраз малодосліджений, тому пильний аналіз його Щоденника є дуже важливим.

Власне, найхарактернішими в цьому сенсі є записи гетьмана-вигнанця за 1724 рік, які Валентина Соболев відчитала, прокоментувала й переклала українською мовою 2014 року. Цей рік не ввійшов до презентованого видання, а чекає на свого видавця в Києві.

На початку 1724 року в Салоніках почалася моровиця. Смерть сусідських дітей і тривога за власного сина Михайла, який єдиний з його восьми дітей наразі перебуває з батьком у Салоніках, а на час епідемії – у Галаціті, тривога за родину, з якою так і не судилося поєднатися, матеріальні труднощі, неспроможність допомогти своїй сім'ї, яка перебувала в монастирі в Кракові, стан власного здоров'я, яке дедалі більше турбує гетьмана-вигнанця, – усе це його щоденність. Однак, на переконання дослідниці, із цієї буденності, із невизначеної екзистенції він виривається думками до ідеї повернення до запорозького війська, а свідомий свого покликання й призначення, одержимо пише листи чи не всім володарям світу й домагається того, що той світ ще довго, навіть по його смерті в 1742 році, говоритиме й писатиме про Україну як про політичний суб'єкт.

Розвитком цієї теми є фрагмент Щоденника за 1730 рік, що його дослідниця опублікувала у 9-му томі збірника «Польсько-українських студій», який вона редагує (перший том вийшов 2014 р.). Тут авторка розвідки акцентує на ще одному важливому компоненті суспільної біографії Орликів, що також символічно перегукується із сьогоденням. Стаття має посвяту:

«До 350-річчя засновника української еміграції в Європі Пилипа Орлика (1672–1742) та 320-річчя похресника Мазепи, фельдмаршала Франції – Григора Орлика (1702–1759)».

Отже, на десятому році перебування на еміграції в Салоніках, коли в гетьмана-вигнанця фактично зникає надія вирватися з «нещасливого й оплаканого Вавилону», до батька incognito прибуває старший син: «Що

передувало зустрічі батька та сина після 9-річної розлуки? Це поїздка молодого Орлика до Парижа, де він спромігся поставити перед урядом справу України. У Парижі він сконтактував з Вольтером... Мав тригодинну аудієнцію в міністра закордонних справ Шовелена, на якій просив вислати його до Стамбула, де у співпраці з французьким послом намагався переконати Порту звільнити батька-гетьмана, допомогти йому повернутися на Січ і очолити її. Своєю чергою Шовелен, дякуючи юному Орлику, згодом обговорив з кардиналом Флері проблеми України».

Як же починався шлях гетьманського сина, що привів його до співпраці з європейськими дипломатами, і він став довіреною особою польського короля Станіслава Лещинського, військовим діячем та агентом дипломатичної служби в короля Франції Людовика XV? З приміток дізнаємося, що свого часу дев'ятилітній Григор – після укладення договору між гетьманом Орликом та кримським ханом – був залишений заручником у татар, і Девлет-Гірей полюбив хлопчика як власне дитя. А Григор став близьким приятелем сина хана – Калга-Султана, який і врятував його через два роки від татарської сваволі. У травні 1715 року тринадцятилітній Григор дістав бойове хрещення в битві проти датчан, росіян і прусаків, які оточили фортецю у Штральзунді. Під час університетських студій у Люнді захоплювався читанням творів Цицерона та Еразма Роттердамського, грою на лютні, науками, вивченням мов. Однак роки студій не були безхмарними, бо Григор мусив переховуватися від російської розвідки, яка по всій Європі полювала на мазепинців. Аби не потрапити до рук царських шпигунів, прибув до Дрездена, де впродовж шести років служив у саксонській гвардії. Коли ж Дрезденський двір зблизився з Росією, подальше перебування Орлика тут могло бути небезпечним, і він вступив на польську службу...

Молодий Орлик прибуває до Туреччини incognito на кораблі з порту Марселя як старшина швейцарської гвардії ще 12 березня 1730 року, але тільки 15 травня прича-

лив у Салоніках. Власне зустріч відбулася не відразу, причому задля конспірації гетьман виступає в ролі близького товариша Григорового батька, а Григир – у ролі капітана Хага. Страждаючи від нетерпіння в очікуванні зустрічі, батько занотовує:

«<...> тільки сам Бог, який відає про серця, може зрозуміти, а сам я того жодними поняттями висловити не здолаю, яку я мав муку від того, що відразу не міг [сина] побачити й сердечно стиснути його у своїх обіймах після дев'ятилітньої розлуки. Та ніч була мені ніби із тисячі ночей складена, бо мучився незносною тугою і бажанням якнайшвидше побачити того мого сердечного й жаданого гостя; будучи зворушений, не міг спати, чекав тоді у великих муках та турботах дня прийдешнього години дев'ятої».

Син привіз йому вісті з України, листи від короля Станіслава, новини про політичне життя Європи. Їхні безкінечні розмови, диспути й «дискурси» загострюють пам'ять гетьмана про Батьківщину, зміцнюють його віру у своє призначення.

Дослідниця пише, що емоційні й безпосередні нотатки гетьмана з травня-червня 1730 року про фактично останню зустріч із сином у Салоніках переконують, що його син – це вже новий тип політичного діяча, стратега європейського типу. Григир поставив продовжувачем проекту Дорошенка й Мазепи, прагнув опертися саме на Францію, яка впродовж XVIII ст. – чи не єдина з великих держав у християнському світі – протистояла московській експансії у Європі. Старшого сина гетьмана Євген Маланюк назвав «виквітом виплеканого Мазепою покоління».

За словами Валерія Шевчука, коли б ми жили нормальним державним життям, то в нас би про Пилипа та Григора Орликів були написані епопеї, а їхня писемна спадщина була б зібрана до крупиночки, осмислена й видрукувана; скликалися б міжнародні конференції для вивчення їхньої діяльності, адже батько й син прожили таке дивовижне життя і стільки поклали святих поривів задля втілення ідеї визволення рідної землі.

Джерела та література

1. Трофимчук М. Рецензія. Пилип Орлик. *Наше слово*. 2022. №25. URL : <https://nasze-slowo.pl/drugyj-front/>.
2. Ушкалов М. Що таке українське бароко (за сторінками книги Валентини Соболя). URL : <https://chasopys-rich.com.ua/2015/08/26/#more-327>.
3. Filip Orlik i jego Diariusz. Odczytanie z rękopisu, opracowanie, wstęp, komentarze Walentyna Sobol. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021. 532 s. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323552383>.

References

1. TROFYMCHUK, Myroslav. Review. Pylyp Orlyk. *Our Word*, 2022, no. 25. Available from: <https://nasze-slowo.pl/drugyj-front/> [in Ukrainian].
2. USHKALOV, Leonid. *What is Ukrainian Baroque (After the Pages of the Book by Valentyna Sobol)*. Available from: <https://chasopys-rich.com.ua/2015/08/26/#more-327> [in Ukrainian].
3. SOBOL, Valentyna, reading from the manuscript, elaboration, introduction, comments. *Filip Orlik i jego Diariusz [Pylyp Orlyk and His Diariusz]*. Warsaw: The University of Warsaw Press, 2021, 532 pp. [in Polish, Ukrainian, French, Latin]. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323552383>.